

z których bardzo wielu nawołuje do opamiętania, większość ludzi nie zdaje sobie sprawy z odpowiedzialności, jaka ciąży na obecnym pokoleniu za przyszłe losy życia na Ziemi. Czyżby ludzkość gotowała sobie sama zagładę?

KAZIMIERZ ZARZYCKI

Wiśnia karłowata, czyli wisienka stepowa¹

1. Wstęp

Wiśnia karłowata należy do bardziej interesujących roślin naszego kraju. Jest ona we florze polskiej reliktem stepowym; wiśnia ta bowiem rośnie dziś pospolicie w strefie stepu i lasostepu. Dobrze wykształcone zbiorowiska roślinne, w których gatunek ten osiąga optymalne warunki rozwoju, znajdujemy poza granicami kraju; na terenie Polski natomiast rozwijają się one jedynie na niewielką skalę, fragmentarycznie, i mają charakter zbiorowisk reliktowych, to znaczy przedstawiają skromne resztki bujniej niegdyś rozwiniętej roślinności stepowej, której obszar skurczył się wskutek niekorzystnych zmian klimatycznych oraz działalności człowieka.

Przez Polskę przebiega północno-zachodnia granica zasięgu wisienki. Kresowe, oderwane od zwartego zasięgu stanowiska tej rośliny na ziemiach polskich są stosunkowo nieliczne.

Wiśnia karłowata podlega ochronie gatunkowej na terenie całej Polski².

2. Stanowisko systematyczne i opis morfologiczny

Wiśnia karłowata, zwana też często wisienką stepową — *Cerasus fruticosa* (Pall.) Woron. (*Prunus fruticosa* Pall., *P. chamaecerasus* Jacq.) — należy wraz z innymi dziko rosnącymi i hodowanymi gatunkami wiśni, czereśni, śliw i czereemch, do rodziny różowatych *Rosaceae*, do podrodziny śliwowych, czyli pestkowych *Prunoideae*.

W obrębie rodzaju wiśnia — *Cerasus* wiśnia karłowata — *Cerasus fruticosa* razem z wiśnią kwaśną — *Cerasus acida* należy do sekcji *Eucerasus*. Najwięcej gatunków tej sekcji

¹ 23 artykuł z cyklu obejmującego rośliny podlegające w Polsce ochronie gatunkowej.

² Por.: Rozporządzenie Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z dnia 28 lutego 1957 roku, ogłoszone w Dz. U. Nr 15, poz. 78.

rośnie dziś we wschodniej Azji. Na tej podstawie wnioskujemy, że ojczyzną, a więc obszarem, na którym powstał ten gatunek, jest właśnie wschodnia Azja i zaliczamy go do elementu genetycznego wschodnioazjatyckiego (K o z ł o w s k a, 1931).

Ryc. 1. Wiśnia karłowata *Cerasus fruticosa* w rezerwacie na Winnej Górze w Przemyślu

Fot. M. Partyka

Wiśnia karłowata jest niewielkim krzewem, którego wysokość waha się, w zależności od warunków siedliskowych, od 20 cm do 1 m. Wyjątkowo osiąga wysokość 2 m. Gałązki jej są cienkie, nagie, niekiedy tylko w górnej części słabo owłosione. Ich średnica waha się od 1 do 2 cm, wyjątkowo dochodzi do 3 cm. Gałązki najczęściej wznoszą się wyprostowane ku górze, niekiedy jednak (u formy płożącej się, for. *pendula*) pokładają się lub nawet ścielą się po podłożu. Pączki ma niewielkie, 2—4 mm długie, jajowate, barwy brązowej. U wisienki wyróżnić można dwa rodzaje liści. Liście stojące po 2 lub 3 na krótkopędach są zazwyczaj odwrotnie jajowate, szczyt mają zaokrąglony lub stępiony i osiągają długość 1 do 3 cm. Liście na długopędach mają przeciętnie 3 do 5 cm długości, odznaczają się kształtem podłużnie lancetowatym, a górą są zaostrome. Kształt blaszki liściowej jest przy tym bardzo

zmienny i zależy od warunków ekologicznych, w jakich liść wyrósł. Jak podaje Kozłowska (1923), okazy wisienki stepowej wystawione na silne działanie słońca mają zazwyczaj listki małe, najwyżej do 4 cm długie, a do 2,5 cm szerokie, pokryte woskiem, tęgie, o zewnętrznej powierzchni lśniącej i o silnie rozwiniętej kutikuli. Wisienka jednak wdziera się niekiedy w las mieszając się z krzewami tworzącymi leśne podszycie. Rosnąc w cieniu zmienia zasadniczo postać liści, które stają się cienkie, matowe, nawet do 9,5 cm długie, a do 4,5 cm szerokie, o cienkiej kutikuli i licznych szparkach. Wszystkie liście, zarówno z krótko — jak i z długopędów, mają brzeg delikatnie ząbkowany lub karbowany.

Wisienka zakwita w kwietniu, niekiedy na początku maja, a więc równocześnie z hodowanymi wiśniami i czereśniami. Miejsca obfitego występowania tego krzewu wyglądają wtedy niby posypane śniegiem od bieli ogromnej ilości kwiatów. Kwiaty są niewielkie, osiągają średnicę około 1,5 cm, stoją na końcach ulistnionych krótkopędów zebrane w baldaszkowate kwiatostany po 2, 3 lub 4, wyjątkowo spotyka się w kwiatostanie 5 kwiatków. Działki i płatki występują w liczbie 5. Płatki mają barwę białą, są wydłużone, odwrotnie jajowate, niekiedy z wycięciem na szczycie, 5 do 7 mm długie. Pręcików, jak i u innych różowatych, jest zazwyczaj w kwiecie więcej niż 10, słupek natomiast tylko 1. Owoce wiśni karłowatej, zwane pospolicie wiśniami, są niewielkie, a barwę mają koralowoczerwoną. Przy wysychaniu ciemnieją i stają się niemal czarne. W smaku są zmienne, kwaśne, cierpkie lub słodkie, jadalne w stanie zupełnej dojrzałości, którą osiągają w lipcu. Pestka kształtu elipsoidalnego, jajowatego lub też okrągła, ma dwa kąty i na końcach jest wyraźnie zwężona.

3. Rozmieszczenie geograficzne

Wisienka stepowa reprezentuje element eu-pontyjski w naszej florze (Szafer 1952). Jej współczesny zasięg rozciąga się od Syberii i Kaukazu, obejmuje stopy południowej Rosji, Rumunii i Węgier, dość obficie występuje w ČSR. Rośnie jeszcze na wschodnim skrzydle Alp oraz w najbardziej północnej części Półwyspu Bałkańskiego (ryc. 2). Najdalej na zachód wysunięte stanowiska tego krzewu leżą nad górnym Renem (Hegi 1937).

Przyjmujemy, że do Polski przyszła wiśnia karłowata w okresie postglacjalnym z południowego wschodu, z ostoi wołyńskiej, gdzie mogła przetrwać niekorzystny okres ostatniego zlodowacenia. Wędrowkę tę odbywała ona najprawdo-

podobniej wzdłuż północno-wschodniej krawędzi Karpat, podczas gdy do Europy zachodniej wędrowała po południowej stronie tego masywu, prawdopodobnie wzdłuż Dunaju. Działo się to w okresie, gdy zwarty płaszcz lasów nie pokrywał jesz-

Ryc. 2. Rozmieszczenie wiśni karłowatej: • stanowiska w Polsce, — rozmieszczenie ogólne według Sokółowa (1954), nieco zmienione

cze ziem polskich. Lasy były widne i słoneczne, tak że wiśnia karłowata czuła się w nich zupełnie dobrze. Na obszarze naszego kraju rozprzestrzeniła się najsilniej w podyluwialnym okresie optimum klimatycznego, który rozpoczął się około 8500 lat temu, a zakończył w przybliżeniu przed 3000 lat. Średnia roczna temperatura tego okresu była o 2 do 2,5° wyższa niż obecnie (Szafer 1952, Walter 1954). Wtedy to liczne gatunki roślin stepowych, dzięki ciepłemu i suchemu klimatowi, wędrowały daleko na północ i zachód. Później, wskutek niekorzystnych zmian klimatycznych, zasięg wisienki, jak i innych gatunków o podobnych wymaganiach ekologicznych, skurczył się. Poszczególne stanowiska oddzielone zostały od swych zwartych zasięgów i pozostały jedynie na wyspach pla-

cówkach, posiadających odpowiednie warunki klimatyczne i edaficzne (wapień, less).

Rozmieszczenie wisienki w Polsce (ryc. 3) pokrywa się niemal z rozmieszczeniem miłka wiosennego (Gawłowska 1956). Wisienka stepowa występuje dziś najobficiej w obrębie wyżyn południowej Polski. Swym zasięgiem, który ma tu kształt wydłużonego języka rozszerzającego się ku wschodowi, obejmuje wyżyny Lubelską i Małopolską, sięgając po Ojców i Olsztyn koło Częstochowy. Są to najdalej na zachód wysunięte stanowiska wiśni karłowatej w tej części kraju. Największe skupienia wisienki znajdujemy w ziemi miechowskiej oraz w okolicach Sandomierza i Opatowa. Na Podolu, poza granicami Polski, jest ona gatunkiem pospolitym.

W środkowej części kraju rozsiedlenie wisienki ograniczone jest wyłącznie do doliny Wisły oraz do pradolin rzecznych. Ich suchymi, słonecznymi krawędziami posuwała się ona w okresie postglacjalnym ze wschodu na zachód. Doliną Wisły dotarła aż poniżej Chełmna. O wędrowce wzdłuż krawędzi doliny Wisły świadczą nieliczne, pośrednie stanowiska, jak np. stanowisko pomiędzy Modlinem a Zakroczymiem poniżej Warszawy (Kobendza 1930). Być może, iż w okresie optimum klimatycznego była wisienka pospolita nie tylko na słonecznych krawędziach dolin i pradolin, ale tam jedynie przetrwała do dziś dzięki sprzyjającym warunkom mikroklimatycznym.

Na wyspę w środkowej i północnej Polsce składa się kilkanaście stanowisk położonych w powiatach: włocławskim, inowrocławskim i mogileńskim. Najliczniej występuje tam jednak wiśnia karłowata w okolicach Torunia, a jedynie na pojedynczych stanowiskach w powiatach: bydgoskim, chełmińskim i świeckim (Czubiński 1950). Najdalej na zachód wysunięte stanowisko, bo aż o 260 km odległe od wyspy kujawsko-pomorskiej, znajduje się w Bielinku nad Odrą. Tu, wśród kolonii roślin południowych, rośnie również dąb omszony (Czeczottowa 1948). Można wnosić na podstawie współczesnego rozmieszczenia wisienki w Europie, że do Bielinka przyszła ona nie z południowego wschodu, lecz od południowego zachodu, a mianowicie z Turynгии.

4. Siedlisko

Wisienka stepowa na terenie Polski znajduje właściwe dla siebie warunki rozwoju tylko na uprzywilejowanych siedliskach. Rośnie na wapiennych, nasłonecznionych skałkach, na nie zalesionych wzgórzach, na zboczach lessowych jarów

i wąwozów oraz na stromych krawędziach doliny Wisły przy ekspozycji południowej. Niekiedy spotkać ją można na brzegach lasów, po suchych miedzach i przydrożach. Czubiński (1950) podaje, iż jako wielka osobliwość florystyczna wchodzi do ciepłych borów sosnowych położonych na południe od Torunia. Siedliska, na jakich rośnie wisienka, wystawione są na intensywne działanie słońca, bardzo silnie nagrzewają się i przedstawiają dla roślinności południowej podłoże ciepłe i suche. Zbiorowiska roślinne, wykształcające się w takich warunkach, odznaczają się zazwyczaj dużym bogactwem florystycznym, a nade wszystko uderzają swą odrębnością i wyspowym pojawianiem się w terenie.

Wiśnia karłowata występuje zazwyczaj gromadnie, ale tylko niekiedy tworzy samodzielnie niskie zarośla. Zazwyczaj towarzyszą jej inne krzewy, jak tarnina, głóg, jałowiec, leszczyna, szakłak i trzmielina brodawkowata. Z bardziej interesujących roślin zielnych razem z wisienką spotkać można oman wąskolistny *Inula ensifolia*, zawilek leśny *Anemone silvestris*, len żółty *Linum flavum*, aster gawędkę *Aster amellus* i inne gatunki reprezentujące element pontyjski w naszej florze. Opisano szereg zespołów roślinnych, w których rośnie wisienka. Niektóre z nich od niej nawet wzięły swą nazwę. Dziubałtowski (1916) wyróżnił „zespół z *Prunus fruticosa*” nad Nidą, Kozłowska (1928) „asocjację zaroślową z *Prunus fruticosa* i *Peucedanum cervaria*”, a według Sławińskiego (1952) w Kazimierzu nad Wisłą rozwija się „zespół *Crataego-Prunetum fruticosae*”. Są to prawdopodobnie wszystkie warianty jednego i tego samego zespołu, a mianowicie zespołu leszczyny i gorysza siniego *Coryleto-Peucedanetum cervariae*.

Zbiorowiska, w których rośnie wisienka, zajmują gleby suche, przepuszczalne, o cienkiej warstwie próchnicy. Rozwijają się one głównie na skłonach południowych, południowo-wschodnich i południowo-zachodnich.

Zarówno Kozłowska (1928) jak i Sławiński (1952) podają, iż zarośla z wisienką przedstawiają niejednokrotnie dalszy etap sukcesyjnego zarastania skrawków stepowych. W terenie można zauważyć, jak w niektórych płatach ostnicy *Stipetum* czy omanu wąskolistnego *Inuletum ensifoliae* zjawiają się pojedyncze krzewy, a m. in. wisienka, tarnina i głóg. Zagęszczając się stwarzają one korzystne warunki dla rozwoju siewek drzew, które kiełkują i rozwijają się pod ich osłoną. W wyniku tego procesu na miejscu fragmentów zbiorowisk stepowych rozwija się ciepłolubna dąbrowa.

5. Znaczenie wisienki stepowej

Wisienka jest interesującym gatunkiem przede wszystkim z naukowego punktu widzenia, jako relikw geologiczny w naszym kraju. Jej współczesne rozmieszczenie w Polsce jest dla każdego przekonującym argumentem o dokonywających się naturalnych zmianach klimatycznych po epoce lodowej. Wisienka wraz z innymi krzewami i roślinami zielnymi ochrania glebę przed zmywaniem i osłabia intensywny proces erozji lessowych jarów i parowów, na których rośnie. Kozłowska (1923) zauważyła, iż w Miechowskim, na skałkach jurajskich posiada ona korzenie grube, płytko rozgałęzione, sięgające do 12 cm, na lessie natomiast wytwarza długie, kilkumetrowe, prosto biegnące batogi, przenikające głęboko w grubą warstwę lessu.

Niekiedy bywa wisienka hodowana jako roślina ozdobna. Nadaje się dobrze na słoneczne stoki i nasypy.

Wiśnia karłowata jest też dobrym gatunkiem miododajnym. Ponadto może mieć ona znaczenie dla otrzymania odpornych na mrozy i susze odmian wiśni.

W niektórych rejonach Związku Radzieckiego, gdzie wisienka występuje masowo, jej owoce są użytkowane jako smaczny i ceniony artykuł spożywczy.

6. Ochrona

Największe niebezpieczeństwo zagraża wisience ze strony człowieka. W Turynii, jak podaje Hegi (1937), liczne stanowiska wisienki zostały zniszczone wskutek zajęcia jej naturalnych siedlisk pod uprawę winnej latorośli. W Polsce wiśnia karłowata rośnie najczęściej na wzgórzach wapiennych i na miejscach, które właściwie są nieużytkami albo też nędznymi pastwiskami. Wiśnia karłowata cierpi od obgryzania przez bydło, głównie zaś przez kozy i owce. Jej naturalne siedliska na wzgórzach wapiennych niszczone są często przez nieuregulowane pobieranie kamienia. W okolicach Kazimierza nad Wisłą wisienka stepowa jest systematycznie wyrąbywana przez ludność, zwłaszcza gdy rośnie w obrzeżu pól. Należy przy tym zaznaczyć, że na tym terenie wisienka wykazuje dużą siłę życiową i szybko opanowuje teren, dzięki zdolności wytwarzania licznych odrośli korzeniowych (Sławiński 1952).

Dla ochrony stanowiska wiśni karłowatej, która, jak już wspomniano, podlega ochronie gatunkowej, utworzono w roku

1937 na zachodnim zboczu Winnej Góry koło Przemysła niewielki rezerwat o powierzchni około 3 arów. Ponadto jest ona chroniona wraz z innymi gatunkami w szeregu rezerwatów stepowych w ziemi miechowskiej, w okolicy Ojcowa, w Sandomierskiem oraz na Wyżynie Lubelskiej i w Bielinku nad Odrą.

PISMIENICTWO

Czeczottowa H. (1948). O rezerwacie leśno-stepowym w Bielinku nad Odrą. *Chrońmy przyr. ojcz.* Z. 5/6.

Czubiński Z. (1950). *Zagadnienia geobotaniczne Pomorza*. Pozn. Tow. Przyj. Nauk. Ser. B. T. II, 4. Poznań.

Dieriewja i kustarniki SSSR, T. III, 1954, Moskwa.

Dziubałowski S. (1916). *Stosunki geobotaniczne nad dolną Nidą*. Pam. Fizjogr. Warszawa.

Fijałkowski D. (1954). Wykaz rzadszych roślin Lubelszczyzny. *Fragm. Flor. et Geobot. Ann. I Pars 2*. Kraków.

Gawłowska J. (1956). Mitek wiosenny (*Adonis vernalis*). *Chrońmy przyr. ojcz.* Z. 3. Kraków.

Hegi G. (1937). *Illustrierte Flora von Mitteleuropa*. Bd IV/2, München.

Kobendza R. (1930). *Stosunki Fitosocjologiczne Puszczy Kampinoskiej*. Planta Polonica. Warszawa.

Kobendza R. (1955). Podrodzina *Prunoideae* w dziele „Flora Polska“ T. VII, pod redakcją W. Szafera i B. Pawłowskiego.

Kozłowska A. (1923). *Stosunki geobotaniczne ziemi miechowskiej*. Spraw. Kom. Fizjogr. PAU. T. LVII.

Kozłowska A. (1928). Naskalne zbiorowiska roślin na Wyżynie Małopolskiej. PAU. Spraw. Kom. Fizjogr. T. LXVII Ser. A/B.

Kozłowska A. (1931). *The genetic elements and the origin of the steppe flora in Poland*. *Mém. Acad. Polon. Sc. Sér. B*.

Sławiński W. (1952). *Zespoły kserotermiczne okolic Kazimierza nad Wisłą*. Ann. UMCS Vol. VI, 12 Ser. E. Lublin.

Szafer W. (1952). *Ochrona gatunkowa roślin w Polsce*. Wyd. II. Nakładem Zakładu Ochrony Przyrody.

Szafer W. (1952). *Zarys ogólnej geografii roślin*. PWN. Warszawa.

Szafer W. (1952). *Schylek plejstocenu w Polsce*. Biul. PIG. Warszawa.

Walter H. (1954). *Grundlagen der Pflanzenverbreitung*. T. II Arealkunde.